

УДК:37.011.3 – 051:811

Маслюк Катерина
кан. пед. наук, ст. викладач
кафедри української мови
та методики її навчання
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини
м. Умань

Педагогічні умови формування культури особистісного самовизначення студентів-філологів у позааудиторній роботі

***Анотація.** У статті розкривається важливість формування у студентів-філологів культури особистісного самовизначення в сучасних умовах. А також звертається увага на зв'язок культури особистісного самовизначення з тим, що для значної кількості студентів характерне порушення рівноваги внутрішнього світу, посилення неадекватності самоставлення та ставлення до життя, невпевненість у власних силах. У означеному дослідженні розкрито основні педагогічні умови та стратегії якісної співпраці студента та куратора, проаналізовано форми взаємодії та сукупність прийомів і способів соціального впливу на індивіда.*

***Ключові слова:** педагогічні умови, студент-філолог, виховання, особистісне самовизначення, позааудиторна робота, інститут кураторів, академічна група.*

***Annotation.** The importance of formation of culture of students-philologists personal self-determination in modern conditions revealed in the article. Also draws attention to the communication culture of personal self-determination to the fact that a significant number of students characterized imbalance of inner peace, increased self attitude and inadequate approach to life, self-confidence. Basic pedagogical conditions and the quality of cooperation student and supervisor disclosed the definitions of the research; analyzed forms of cooperation and set methods and ways social influence on the individual.*

Keywords: *pedagogical conditions, student-philologist, education, personal self-determination, outside classroom works, college, supervisor and academic groups.*

Постановка проблеми. Серед численних проблем, що постають сьогодні перед вищими педагогічними навчальними закладами в контексті підготовки майбутніх учителів, важливе місце належить тим, що стосуються їх виховання. Це зумовлено тим, що значна кількість студентів має несистематизовані знання про себе, свої властивості та способи їх удосконалення, загальне уявлення про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору; вони не орієнтовані на активну особистісну позицію у досягненні поставленої мети, надаючи перевагу пасивності. Тобто йдеться про недостатній рівень сформованості у них культури особистісного самовизначення, що підтвердилося результатами констатувального етапу експерименту. Не сприяє подоланню цих недоліків і позааудиторна діяльність, яка часто характеризується відсутністю чітко визначеного змісту, форм і методів, гальмуючи оволодіння студентами необхідними цінностями та вміннями їх конструктивного вияву. Куратори академічних груп не орієнтовані на надання студентам необхідної допомоги в оволодінні відповідними знаннями, ціннісними орієнтаціями, практичними вміннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі під педагогічними умовами розуміються: категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [14]; особливості організації навчально-виховного процесу, що визначають результати виховання, освіти та розвитку особистості [4]; певна система організації виховного процесу, що реалізується у різних формах позааудиторної діяльності і забезпечує цілісність навчання та виховання майбутніх фахівців, сприяє всебічному гармонійному розвитку їх особистості [2].

Саме тому над дослідженням означеної проблеми працювали І.Бех, Т.Волковницька, Н. Давіденко, Л.Мороз, О.Пехота, І.Шевчук,.

Дослідженням формування соціальної поведінки студентів займалися Н.Желябіна, Т.Равчина, О.Хорошайло, Є.Цибін, С. Цюра та ін.

Мета статті – розкрити педагогічні умови підвищення ефективності формування культури особистісного самовизначення студентів-філологів у процесі позааудиторної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У нашій роботі педагогічними умовами формування культури особистісного самовизначення студентів у процесі позааудиторної діяльності визначили:

– оптимізацію інституту кураторів академічних груп щодо формування культури особистісного самовизначення студентів;

– розроблення та впровадження змістового та організаційно-методичного забезпечення формування культури особистісного самовизначення студентів у процесі позааудиторної діяльності;

– залучення студентів до практичної професійно-педагогічної діяльності для активізації культури їх особистісного самовизначення.

Отже, постала необхідність розглянути першу педагогічну умову щодо *оптимізації інституту кураторів академічних груп*, зокрема *формування культури особистісного самовизначення студентів* зумовлюється тим, що куратор – це наставник, у сучасному розумінні менеджер, тобто той, хто використовує ресурси і внутрішній потенціал інших людей для досягнення конкретних цілей, підтримки культурного зростання студентів, формування в них певного досвіду, в тому числі й того, що пов'язаний з культурою особистісного самовизначення.

Інститут кураторів – це управлінська ланка, яка взаємодіє з іншими у системі позааудиторної виховної роботи і забезпечує її організацію на рівні студентської академічної групи. Саме куратори можуть стати ефективними посередниками між суб'єктами освітньо-виховного процесу; це наставник і організатор, вихователь і консультант для студентів групи. Він має

спрямовувати виховну роботу групи, розвивати у студентів активність, самостійність, ініціативу, почуття відповідальності та зацікавленості в навчанні. Куратор постійно перебуває у діловому спілкуванні зі студентами групи, добре знає кожного з них, що надає йому можливість впливати як на колектив групи в цілому, так і на кожного окремого студента [12, с. 254].

Куратор – це не просто викладач, який відповідає за організацію та проведення відповідних виховних заходів; він є творцем колективу групи, відносин між студентами, задає напрям діяльності групи, позитивно впливає на саморозкриття кожного її члена. Визначаючи умови, які забезпечують результативність діяльності куратора академічної групи, О. Кочерга провідними з-поміж них вважає: планування роботи спільно з активом групи; вибудову відносин з групою залежно від педагогічної ситуації, а також з урахуванням індивідуальних особливостей студентів; залучення студентів до суспільних справ і відповідальності за них; допомогу студентам у виконанні багатьох суспільних ролей; запобігання байдужості, безконтрольності і безвідповідальності; сприяння розвитку студентського самоврядування, ініціативи, суспільної активності [7, с. 74].

Як зазначає І. Шевчук, сьогодні куратор академічної групи має створювати сприятливі умови для формування особистості студента. Саме від організаторських та особистісно-професійних якостей куратора залежить становлення майбутніх спеціалістів і, особливо, фахівців педагогічного спрямування. Тому його робота має орієнтуватися на організацію навчання та дозвілля студентів, на вирішення завдань, пов'язаних з набуттям ними соціального досвіду, формуванням особистісних рис, оволодінням навичками самоосвіти, самоорганізації, самодисципліни, самоконтролю, самовиховання [18].

Куратор організовує певну систему відносин завдяки різноманітній виховній діяльності групи, яка, у свою чергу, створює умови для індивідуального самовираження кожного студента, розвитку особистості,

збереження неповторності й розкриття потенційних здібностей, захисту її інтересів [6].

Зміст діяльності куратора визначається такими його функціями, як:

- 1) інформаційна (відповідальність за своєчасне одержання студентами необхідної інформації);
- 2) організаційна (передбачає структурування позааудиторної життєдіяльності студентів);
- 3) комунікативна (забезпечення і підтримка сприятливої психологічної атмосфери в академічній групі в ролі формального лідера);
- 4) контролююча (адміністративна);
- 5) творча (розширення діяльності куратора згідно з його індивідуальними потребами і здібностями [5]).

Ці функції окреслюють і коло обов'язків куратора. Лише остання, творча функція, передбачає не стільки виконання обов'язків куратора, скільки його прагнення бути залученим в обставини життя студентської групи зсередини. Функція контролю, за умов зловживання, може спричинити протистояння студентів і куратора.

У науковій літературі представлені й інші класифікації функцій куратора або більш детальне їх змістове наповнення. Нам імponує класифікація функцій куратора академічної групи, запропонована Л. Мороз [11], в якій пропонується виокремлювати такі з них, як: організаторська, дослідно-аналітична, інформаційна, соціальна, спрямовуюча, стимулююча, координаційна, комунікативна.

За більш детального розгляду, в роботі куратора можна виокремити загальні та часткові цілі. Загальні цілі стосуються системи освіти і виховання в цілому. Вони реалізуються через формування у студентів життєвих цінностей та самосвідомості, формування поваги до законності, патріотичне виховання, культурне виховання, виявлення і розвиток творчих здібностей студентів, формування здорового способу життя серед студентської молоді та інші. Якщо у студентів виникають складні життєві ситуації, які мають особистий характер,

і їх вирішення потребує допомоги з боку куратора, можна вести мову про часткові цілі. Іншими словами, куратор працює і з групою в цілому, і з окремими студентами, враховуючи при цьому особливості відносин усередині колективу та індивідуальні особливості кожного студента .

До засад, що мають покладатися в основу діяльності куратора, відносять:

– компетентність куратора академічної групи у використанні психолого-педагогічної теорії і практики (підходи, методи, прийоми);

– наступність виховної діяльності з урахуванням вікових і соціально-психологічних особливостей студентів;

– принцип особистісного підходу;

– цілеспрямована підтримка розвитку особистості кожного студента як цілісного процесу з урахуванням регіональних і національних особливостей, а також професійної специфіки [15, с. 39].

Найбільш сприятливим педагогічним співробітництвом між куратором і студентами є таке, що базується на співавторстві, співтворчості і співдружності. Позиція педагога в цьому випадку проявляється в тому, що він нарівні зі студентами виступає як суб'єкт позааудиторної виховної діяльності, що дає йому змогу глибоко проникати в механізм взаємовідносин і справляти цілеспрямований вплив на їх формування і розвиток. Від куратора значною мірою залежить розвиток індивідуальності особистості студента в умовах ВНЗ, зміцнення і поглиблення відносин майбутнього вчителя з культурою, наукою, мистецтвом, формування соціально-цінних та «особистісних значень перспектив його професійного буття, оволодіння нормами і традиціями професійної спільноти. Куратор сприяє здійсненню індивідуалізації та диференціації виховання студентів» [9, с. 32].

Діяльність куратора академічної групи спрямована на: формування культури і професійних якостей студентів як майбутніх фахівців; проведення просвітницької та організаційно-педагогічної роботи серед студентів; надання студентам допомоги в оволодінні новим інтелектуальним баченням світу та визначенні свого місця в ньому; розвиток здібностей особистості, їх

повноцінну реалізацію в різних видах діяльності; розвиток ініціативи, творчості, самостійності студентів [8, с. 73].

Отже, куратор академічної групи є координатором дій усіх викладачів ВНЗ щодо здійснення позааудиторної діяльності та досягнення виховної мети. Він має забезпечити саморозвиток, самовдосконалення студентів, оволодіння соціально схвалюваними цінностями і нормами. Повною мірою це стосується і проблеми нашого дослідження. Проте, аналіз педагогічної реальності засвідчив необхідність переосмислення та вдосконалення змісту роботи куратора, зокрема в плані формування культури особистісного самовизначення студентів.

З цією метою було розроблено програму семінару «Школа куратора», яка спрямовувалася на вирішення завдань за трьома основними напрямками:

1. Ознайомлення кураторів з основними ідеями і поняттями щодо культури особистісного самовизначення у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі; визначення кола проблем, пов'язаних з організацією позааудиторної діяльності, орієнтованої на формування у студентів відповідних знань, цінностей, моделей поведінки та вчинкової діяльності.

2. Виокремлення проблем, які утруднюють реалізацію роботи з формування культури особистісного самовизначення студентів, розроблення стратегії і тактики їх подолання (самовизначення кураторів академічних груп щодо підвищення своєї готовності до вирішення завдань дослідно-експериментальної роботи, ознайомлення з експериментальною програмою позааудиторної виховної діяльності, забезпечення поєднання формування культури особистісного самовизначення студентів з їх майбутньою професійною діяльністю).

3. Актуалізація творчого потенціалу кураторів, оволодіння формами і методами реалізації змісту програми з формування культури особистісного самовизначення студентів у позааудиторній діяльності.

Важливою складовою розробленого семінару став третій напрям, який передбачав широке використання різних видів педагогічної взаємодії, на яку покладалося завдання – оволодіння засобами впливу на студентів у процесі

спільної діяльності. Його характерна ознака полягала в тісному поєднанні занять семінару з реальним виховним процесом. З цією метою спиралися на модель внутрішньофірменого навчання [3, с. 184]. Її запровадження виявлялося в тому, що випробовуючи різні форми і методи роботи зі студентами в рамках семінару, куратори продовжували їх використання в реальних умовах – під час проведення виховних годин відповідно до розробленого змісту. Водночас відбувалося виявлення помилок, які гальмували виховний процес, визначення способів їх усунення. Невід’ємний елемент цього напрямку становила рефлексія – конструктивний діалог кураторів із собою щодо змісту, форм і методів формування культури особистісного самовизначення студентів у процесі позааудиторної діяльності.

Працюючи за третім напрямом, звертали увагу кураторів академічних груп на те, що для досягнення позитивних результатів необхідно дотримуватися певної стратегії. Наприклад, Є. Цибін пропонує виокремлювати такі стратегії:

1. Моделювання – діяльність, спрямована на розкриття потенційних можливостей студентів та їхніх здібностей. Модератор підводить студентів до ухвалення самостійного правильного рішення за рахунок реалізації внутрішніх можливостей.

2. Стратегія угоди – у процесі взаємодії куратор і студенти знаходять спільні точки дотику, забезпечуючи тим самим узгодження дій. Відповідно, студент зацікавлений у кураторі як у помічнику під час спільного розв’язання наявних у нього проблем (тактичний інтерес), а куратор – у тому, щоб студент одержав можливість розвитку якостей, які давали б йому змогу ставати більш здібним до самостійного вирішення аналогічних ситуацій (стратегічний інтерес, робота на перспективу).

3. Фасилітація. Куратор-фасилітатор координує зусилля студентів, встановлює доцільне співвідношення між їхніми діями. Завдяки фасилітатору студенти краще усвідомлюють свою індивідуальність, оволодівають

способами рефлексії, здатністю до здійснення свідомого вибору як умови саморозвитку.

4. Співробітництво. Звернення до цієї стратегії сприяє встановленню суб'єкт-суб'єктних відносин: відбувається взаємоаналіз та взаємооцінювання різних поглядів.

5. «Коучінг» – форма консультативної підтримки, яка допомагає студенту досягати значущих для нього цілей за оптимальний проміжок часу завдяки мобілізації внутрішнього потенціалу, розвитку необхідних здібностей [17, с.16–17].

Усі наведені стратегії обговорювалися на предмет їх ефективності. Як наслідок, було зроблено висновок, що всі вони мають право на використання й у сукупності забезпечують успішне досягнення необхідної мети.

Реалізація другої педагогічної умови – *розроблення та впровадження змістового та організаційно-методичного забезпечення формування культури особистісного самовизначення студентів у процесі позааудиторної діяльності* – відбувалася в рамках розроблених нами експериментальних програм виховних годин «Східцями культури особистісного самовизначення» і тренінгу особистісного зростання.

Виховання у вищій школі розглядається насамперед як сталий, цілеспрямований процес створення інтерактивного соціокультурного середовища для саморозвитку та самовиховання особистості, яка усвідомлює обрану професію як невід'ємну складову універсального цивілізаційно-культурного простору. Саме це детермінує мету виховної роботи у вищій школі, яка полягає у підготовці національної інтелігенції, оновленні та збагаченні духовного та інтелектуального генофонду нації, передбачає формування гармонійно розвиненої, цілісної особистості, фундаментальними характеристиками якої є духовність, культурна самоідентифікація, соціальна і професійна компетентність .

Якщо йдеться про майбутнього фахівця, під формуванням мається на увазі «сукупність прийомів і способів соціального впливу на індивіда,

покликаних створити у нього систему соціальних цінностей, світогляду, концепції життя, виховати соціально-психологічні якості та певний склад мислення» [1, с. 37].

Вагомим засобом усебічного розвитку студентів на основі вільного вибору є позааудиторна діяльність, під час реалізації якої необхідно враховувати, що в її змісті, разом із комплексом професійних знань і здібностей, важливе місце має належати розвитку загальної культури майбутнього спеціаліста, задоволенню його культурних потреб, ефективної самореалізації. Тому у вищих педагогічних навчальних закладах слід створювати певні умови для організації позааудиторної діяльності [18, с. 361].

Серед різноманітних форм позааудиторної діяльності особливе місце належить кураторській годині. Кураторська година – це «умовний термін, що означає чіткий час, який використовується для проведення групової та індивідуальної роботи зі студентами» [16, с. 188].

Базуючись на сформульованих О. Хорошайло ідеях, до основних функцій кураторських годин відносили:

– просвітницьку (спрямована на розширення кола знань студентів з етики, психології, філософії, естетики та предметних університетських наук, що розглядають тематику, пов'язану зі становленням особистості як суб'єкта культури);

– орієнтуючу (формування у студентів ціннісного ставлення самих себе, а також до об'єктів і суб'єктів навколишнього середовища);

– практичну (допомога у переведенні теоретичних знань про культурні цінності в сферу реальної життєвої практики);

– підтримуючу (спрямована на подолання суперечностей у культурному становленні особистості, залучення студентів до різних видів співробітництва, забезпечення визначення ними своєї життєвої позиції);

– рефлексивну (спонукання студентів до аналізу здобутих знань про культурні цінності, підвищення інтересу до самовдосконалення, саморозвитку, самовиховання та особистісного самовизначення).

Розроблене нами змістове та організаційно-методичне забезпечення оформлялося у вигляді програми виховних годин «Східцями культури особистісного самовизначення», яка охоплювала вісім взаємопов'язаних за проблематикою тем, а також тренінгу особистісного зростання. Означені матеріали спрямовувалися на вирішення таких завдань

1. Розширення та поглиблення знань студентів про самих себе, свої властивості та способи їх удосконалення, уявлень про культурні цінності та важливість їх дотримання під час визначення особистісної позиції, здійснення вибору.

2. Формування у студентів прагнень пізнати самих себе, орієнтація їх на позитивне самоствавлення та відповідне ставлення до інших людей, посилення інтересу до культурних цінностей, бажання займати активну особистісну позицію.

3. Розвиток умінь дотримуватися культурних цінностей у діяльності та відносинах з іншими людьми, здатності до рефлексії, вмінь здійснювати вибір у проблемних ситуаціях, виявляти активність для досягнення поставленої мети.

Тобто основні змістові лінії програми виховних годин і тренінгу особистісного зростання співвідносилися з показниками сформованості культури особистісного самовизначення студентів.

При цьому враховували, що введення студентів у світ культури відбувається в умовах виховання та самовиховання, що організуються на основі емоційного осягнення і творчого оволодіння культурними зразками і цінностями. Саме в них «конкретизується зміст загальнолюдських норм і морально-етичних принципів, загальнозначущих понять і гуманістичних уявлень». Завдяки цьому створюється підґрунтя для привласнення «всього комплексу світоглядних ціннісних орієнтацій та ідеалів особистості як основи культури її самовизначення» [10, с. 9].

Третя педагогічна умова – залучення студентів до практичної професійно-педагогічної діяльності для активізації культури їх особистісного самовизначення – реалізовувалася через розробку і

запровадження додаткової програми до нормативної програми педагогічної практики.

Педагогічна практика майбутніх педагогів – важлива сполучна ланка між теоретичною та практичною їх підготовкою до безпосередньої самостійної роботи у навчально-виховних закладах, що дає їм змогу «пізнати та випробувати себе у ролі вчителя, відчутти смак цієї роботи, визначити власні професійні інтереси, переконатися у своїй психологічній готовності до педагогічної діяльності, поглибити психолого-педагогічні знання, збагатити або скоригувати особистісні педагогічні погляди, позиції, сформовані під час навчання в університеті» [13, с. 3].

Педагогічна практика створює сприятливі умови відвідування уроків української мови і літератури та англійської мови для ознайомлення з освітнім середовищем школи, відвідування уроків та виявлення особливостей взаємодії вчителя з учнями, вивчення особливостей класного колективу та окремих учнів, навчання аналізу, здійсненню педагогічної рефлексії, усвідомлення та виправлення своїх помилок, удосконалення в процесі педагогічної діяльності, набуття педагогічної майстерності, оволодіння здатністю оперативно і результативно здійснювати вибір в освітньому процесі, що постійно змінюється. При цьому студенти мають усвідомити, що розвиваючи внутрішній світ учнів, вони мають бути для них прикладом, носієм культурних і моральних цінностей, зразком культури особистісного самовизначення.

Висновки та перспективи. Усі визначені та обґрунтовані нами педагогічні умови формування культури особистісного самовизначення студентів-філологів тісно поєднувалися між собою, надаючи дослідно-експериментальній роботі структурної цілісності та гнучкості.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. Для підвищення ефективності формування культури особистісного самовизначення студентів педагогічних університетів у процесі позааудиторної діяльності визначено такі педагогічні умови: оптимізація інституту кураторів академічних груп щодо формування культури особистісного самовизначення студентів (програма

семінару для кураторів «Школа куратора»); розроблення та впровадження змістового та організаційно-методичного забезпечення формування культури особистісного самовизначення студентів у процесі позааудиторної діяльності (програма виховних годин «Східцями культури особистісного самовизначення», програма тренінгу особистісного зростання); залучення студентів до практичної професійно-педагогічної діяльності для активізації культури їх особистісного самовизначення (додаткова програма педагогічної практики «Культура особистісного самовизначення в контексті професійно-педагогічної діяльності»).

Список літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості. У двох книгах. Кн. друга. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 342 с.
2. Волковницька Т. М. Робота куратора академічної групи вищого навчального закладу як педагогічна умова / Т. М. Волковницька. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/wpfb_d1=965
3. Генишер Е. С. Педагогические условия воспитания правовой культуры студента / Е. С. Генишер // Вестник ОГУ. – 2011. – № 11 (130). – С.183–189.
4. Голубова Г. В. Педагогічні умови розвитку обдарованості студентів / Г. В. Голубова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_NND_2012/Pedagogica/2_105345.doc.htm
5. Гришаев О. В. Профессиональная роль куратора / О. В. Гришаев, М. В. Щербакова // Электронный журнал об образовании. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.akvoibr.ru/professionalnaja_rol_kuratora.html
6. Давіденко Н. О. Куратор академічної групи – вихователь, науковець, організатор у вищих технічних закладах освіти / Н. О. Давіденко // Педагогические науки / Методические основы воспитательного процесса.

- [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/7._DN_2007/Pedagogica/20723.doc.htm
7. Кочерга О. М. Роль куратора академічної групи у формуванні соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу / О. М. Кочерга. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://gnpu.edu.ua/files/VIDANNITY/VISNUK_17/V17_70_75.pdf
  8. Кравченко І. Планування та здійснення виховної роботи у вищому навчальному закладі / Іван Кравченко // Педагогічні науки. – 2013. – № 3 (59). – С.70–75.
  9. Кролевецкая Е. Н. Развитие субъект-субъектных отношений во взаимодействии куратора и студенческой группы: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Кролевецкая Елена Николаевна. – Белгород, 2006. – 215 с.
  10. Мурасова А. Р. Педагогическое сопровождение культурного самоопределения студентов / А. Р. Мурасова. – Ульяновск : УлГПУ, 2009. – 131 с.
  11. На допомогу куратору студентської групи / укл. Л. В. Мороз. [б.м.], 2004. – 346 с.
  12. Осипова Т. Ю. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посіб. / Т. Ю. Осипова, І. О. Бартенєва, О. О. Біла; [за заг. ред. Т. Ю. Осипової]. – Одеса : Фенікс, 2006. – 228 с.
  13. Педагогічна практика студентів: Інструктивні матеріали / [уклад.: Д. Д. Герцюк, Т. В. Равчина, С. Б. Цюра, Х. П. Мазепа]. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 80 с.
  14. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / О. М. Пехота та ін. – К. : В-во А.С.К., 2003. – 240 с.
  15. Романова С. Роль куратора академічної групи у виховному процесі у вищих технічних закладах освіти / Світлана Романова // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С.36–39.

16. Хорошайло О. С. Робота куратора з духовно-морального виховання студентів, що навчаються в інтегрованих групах / О. С. Хорошайло // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2011. – № 5 (46). – С.183–192.
17. Цыбин Е. А. Педагогическое сопровождение коммуникативного развития студентов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец.: 13.00.01 / Е. А. Цыбин. – Ульяновск, 2005. – 27 с.
18. Шевчук І. В. Роль куратора акадeмічної групи в організації дозвіллевої діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Ірина Василівна Шевчук. [Електронний ресурс]. Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64.exe